

ФІЛОСОФІЯ ЛЮДИНИ ЯК ОСОБИСТОСТІ В РЕФЛЕКСІЯХ КАРОЛЯ ВОЙТИЛИ (ПАПИ ІВАНА ПАВЛА II) ТА СУЧАСНІ СПРОБИ ЇЇ ПЕРЕГЛЯДУ

14 січня 2011 р. Папа Бенедикт XVI уповноважив Конгрегацію канонізації святих завершити обряд беатифікації Слуги Божого Івана Павла II, дата якої визначена на 1 травня 2011р. Згідно з папським рішенням, справа беатифікації розпочалася ще до закінчення передбаченого канонічним правом п'ятирічного терміну з дня смерті Івана Павла II. Це було обумовлено широкою репутацією святості, що здобув цей Папа ще за життя.

З цієї нагоди спробуємо заглибитися у деякі філософсько-теологічні рефлексії Кароля Войтили, які стосуються його розуміння людини як особистості, висловлені ним ще до того, як він був обраний Папою з ім'ям Іван Павло II, щоб оцінити його внесок у створення аури «аджорнаменто» на II Ватиканському Соборі (1962-1965 рр.) і водночас простежити сучасні ватиканські «повороти» в оцінці соборових реформ.

Основний зміст статті, В останні десятиріччя минулого століття у католицизмі набувало все більшої популярності вчення про сутність людини. Відбувався фактично перехід від теоцентризму до антропоцентризму. Кароль Войтила під час свого понтифікату (1978-2005 рр.), займаючи дещо помірковані позиції у питанні оновлення католицької догматики, завжди виступав за оновлення філософської бази Католицької Церкви, передусім у вченні про людину і суспільство.

Варто звернути увагу на такі напрями філософії і теології Кароля Войтили: формування антропологічної концепції; проблема суб'єктивності й динамізму людини; самовизначення особистості; актуалізація цінності людської особистості; теологічний персоналізм; історія спасіння і особистість. У контексті

* Яроцький Петро Лаврентійович – доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

цих рефлексій важливе місце посідає також сучасна інтерпретація природного права, яка має чітку персоналістську спрямованість.

Таким чином, Кароль Войтила у своїй філософії людини відійшов від догматичного християнського витлумачення людини, приреченої бути рабом Божим, пригніченої успадкованою від Адама і Єви гріховністю, відданої на поталу деградації, залежної від божественного проведіння, вимушеної вимолювати своє теперішнє існування і хліб насущний й надіятися на благість у потойбічному світі. По суті, такий традиційний християнський погляд на людину розірвав її цілісність як особистості, поділив її на тіло і душу, протиставив її тимчасове земне існування і майбутнє небесне блаженство, що, зрештою, й витворило протиріччя секулярного і сакрального.

Наукові дослідження Кароля Войтили у сфері філософії концентрувалися в основному навколо двох напрямів – етики і філософської антропології. Характеризуючи його творчі напрацювання, сучасні світські та релігійні автори розходяться у визначенні їх «філософської приналежності», оцінюючи його філософсько-теологічний синтез то як «феноменологічний неотомізм», то як «неотомістську феноменологію».

Захоплення Кароля Войтили неотомізмом відноситься не тільки до його молодості. Це засвідчують його пізніші публікації. Але з часом, віддаючи належне неотомізму, К. Войтила все частіше заявляє про недостатність неотомістської системи для витлумачення світу, передусім – людини, і наполягає на необхідності «відкритості неотомізму» щодо інших філософських систем. За переконанням К. Войтили, неотомізм необхідно доповнити «аналізом суб'єктивного характеру», конкретно – феноменологією.

Філософські погляди К. Войтили в процесі його багаторічної творчості еволюціонували. Це виражалось як в постановці у центр філософствования нових проблем, так і в зміні самої філософської парадигми. Ці зміни відбувалися на лінії двох полюсів – філософії буття (неотомізм) і філософії свідомості (феноменологія, почасти – екзистенціалізм).

Ця філософська концепція була виражена у його працях «Особистість і відповідальність» та «Проблема суб'єкта моралі», в докторській дисертації «Оцінка можливості створення християнської етики на основі системи Макса Шилера» (захищена 1958 р.) і в численних статтях. Особливість цих праць в тому, що антропологічна проблематика у них тісно пов'язана з етикою і начебто виростає із неї.

Ще в 1951 р., через рік після того, як Пій XII засудив екзистенціалізм і близьку йому по духу феноменологію (енцикліка «*Humani generis*» – «Рід людський»), К. Войтила заявляв, що пізнання людини уже не може обмежуватися філософією неотомізму. Неотомізм рекомендує вивчати людину «ззовні», а людина, за переконанням К. Войтили, є «єдиним об'єктом, якого

потрібно пізнавати і ззовні й зсередини» (Dyskusja // Znak (Krakow). – 1951. – №1. – S.7).

Оскільки неотомістська філософія не бере до уваги внутрішній світ людини, тобто світ переживання суб'єкта, а феноменологічна система ігнорує елемент духовності людини, К. Войтила пропонує доповнити неотомізм знанням, отриманим на ґрунті феноменологічного дослідження світу чуттєвих переживань суб'єкта (цю думку досить влучно виразив академік В.І. Шинкарук: «Людина не живе, а переживає в кожному дану миттєвість своє минуле й своє майбутнє»). Збагачення неотомізму елементами феноменології К. Войтила пояснює необхідністю «знайти таку мету, згідно з якою феноменологічний аналіз, який виріс із філософії свідомості, почне працювати в напрямі збагачення реалістичного образу особистості» (Wojtyła K. Osoba: podmiot i wspólnota // Roczniki Filozoficzne KUL. – Lublin, 1976. – Т.24, zest.2. – S.6).

Концепція особистості К.Войтили була своєрідною відповіддю на визнання ієрархією Католицької Церкви у 1950 – на початку 60-х рр. відсутності «сучасної католицької антропології» і необхідності її створення.

У своїй фундаментальній праці «Особистість і вчинок» («Osoba i czyn», 1969 р.) Войтила зазначає, що ця книга писалася в умовах «специфічного клімату» II Ватиканського собору, що «фонтував у групі, яка працювала над проектом конституції «Про Церкву в сучасному світі» (промотором цієї групи був К. Войтила).

Оскільки на одній із секцій собору був запланований проект цієї конституції, в якій йшлося про католицьку систему моралі і про католицьке вчення про людину, К. Войтила заявив, що цим фактом була засвідчена недостатність дослідження названих дисциплін. Він очолив комісію з опрацювання таких фундаментальних проблем, як «Людська особистість, її гідність», «Шлюб і сім'я», «Культура», які посіли чільне місце у пастирській конституції «Про Церкву в сучасному світі». Крім того, К. Войтила, по суті, самостійно підготував соборну декларацію «Про релігійну свободу».

К. Войтила вважав неохідним створити таку антропологію, яка була б тісно пов'язана з етикою і охоплювала такі проблеми, як «гідність людини», «соціальна справедливість», «права особистості». Його судження ґрунтувалися на передумові, що сфера моралі повинна бути підкріпленою теорією людина-особистість, що основа цієї теорії немислима без відповіді на питання: що таке людина, яка її внутрішня структура, що спонукає людину до творчої діяльності та її спрямованості до свободи?

Сьогодні все більше стає очевидним, що не космогонія і не філософія релігії, тим більше не догматична теологія, а саме філософська антропологія і етика знаходяться у центрі фундаментальної суперечки про людину.

У чому полягає проблема суб'єктивності і динамізму людини? Істотним фактором, який визначає напрямок оновлення католицької антропології, є вплив на Церкву цивілізації, що змінюється. У результаті цього впливу традиційне статичне визначення людини поступається місцем для динамічної картини, для акцентування уваги на проблемі суб'єктивності людини. На цьому тлі новаторська концепція К. Войтили має свій вияв у тому, що до нього ніхто в католицизмі не намагався означити людину одночасно через її сутнісну природу і вільну діяльність, через феноменологічне дослідження моральних вчинків і через вивчення переживання як предмета «внутрішнього досвіду» людини, її екзистенції.

Аналізуючи проблематику людина-особистість, К. Войтила виходить за рамки неотомізму. Неотомістську категорію *suppositum*, яка означає одиничну тілесно-духовну субстанцію, він інтерпритує по-своєму: «особистість – це щось більше, ніж індивідуальна субстанція, особистість – це вже Хтось» (Wojtyła K. *Osoba i czyn*. – Krakow, 1969. – S. 91).

Особистість у трактовці К. Войтили є особливим суб'єктом – «вершиною всіх людських виявів». Вона суцільно індивідуальна, неповторна, до кінця не пізнавана, володіє духовним життям, не занурена лише в земну дійсність.

Особистість – це конкретне «Я», що складає причину своїх вчинків. Насамперед особистість виражається через моральні вчинки. Відтак, достатньо проаналізувати ці вчинки, щоб описати особистість. Конкретизуємо ці поняття, щоб з'ясувати філософські підходи до них К. Войтили.

Самовизначення особистості. У витлумаченні К. Войтили вчинок припускає залежність від «Я». Власне цей момент і є основою свободи і трансценденції особистості. Розуміючи трансценденцію як подолання межі на шляху суб'єкта до об'єкта або як інтенціональність (скерованість на об'єкт), К. Войтила водночас визначав її як «горизонтальну трансценденцію». Факт же «свободи в діяльності» характеризувався як «вертикальна трансценденція».

К. Войтила визначав свободу як залежність від власного «Я». Це означає, що «у динамізації свого суб'єкта людина залежить від самої себе» (Wojtyła K. *Osoba i czyn*. – S. 122, 124). «Свобода входить в активність, вона визначає її, робить її можливою», - підкреслював він.

Відтак, людина є автором своїх власних діянь і, відповідно, моральних діянь, які є не чим іншим, як вільним творчим усвідомленим вибором добра чи зла. Це означає, що людина – «сама для себе предмет діяльності» (*Ibidem*. – S. 125).

Відтак, можна зробити висновок, що теорія особистості К. Войтили представлена не в категоріях неотомістської метафізики, а мовою філософії екзистенціалізму і феноменології.

Проблема актуалізації людської особистості. Згідно з Томою Аквінським, поняття «особистість» означає щось найдосконаліше в розумно створеній природі. На думку К. Войтили, вказане визначення правильне, але не зовсім, оскільки фіксує лише факт існування (буття) людини і упускає з думки не менш важливий момент аксіологічний. Одна річ – існувати, а зовсім інша – бути цінністю

Актуалізація потенціальної досконалості людини здійснюється, як вважає К.Войтила, через відповідні вчинки. Чим ліпший вчинок, тим повніша актуалізація. Немає більш шляхетного вчинку, ніж той, коли людина свідомо й добровільно підпорядковує своє недосконале ество тому, хто є уособленням повної досконалості. Сприймання такої цінності сприяє втягненню всієї активності суб'єкта в реалізацію вказаної мети, а відтак - в актуалізацію його величності й щастя.

Теологічний персоналізм К. Войтили. Центральною категорією персоналізму є «особистість». К. Войтила зазначає, що особистість, як вище вираження людини «є ще більшою таємницею, ніж homo sapiens».

Не сприймаючи картезіанського ототоження особистості зі свідомістю і водночас вважаючи недостатнім неотомістське вираження особистості як специфічного буття, К.Войтила характеризує особистість як таке буття, яке складається із сутності й існування, наділене духовністю, розумом і волею. У цілому таке визначення вписалося б в неотомістську концепцію особистості, коли б не той факт, що автор не задовільняється ним і синтезує рівноцінні для нього онтологічний і гносеологічний аспекти у людині, поєднуючи людський дух і психіку, людську структуру і діяльність. При цьому К. Войтила більшою мірою, ніж будь-хто в неотомізмі, звертає увагу на проблеми існування, цінності й активності особистості у порівнянні з проблемами її буття, сутності.

Персоналізм у витлумаченні К.Войтили стає своєрідним методом, за допомогою якого вся дійсність розглядається через призму «факта особистості». Більше того, ґрунтуючись на персоналізмі, К. Войтила сконструював додатковий аргумент доказу буття Бога. Оскільки особистість виступає як «корелятивне буття Вищої Особистості», постільки пізнання певних властивостей Бога може здійснюватися через пізнання людини.

Бог виступає як основна категорія становлення і визначення особистості. Відтак, божественне «Ти» дозволяє конструювати людське «Я». Це, по суті, обоження особистості. При цьому у триєдиному християнському Богу К. Войтилу приваблює передусім «Особистість Христа» і факт його втілення. Розвиваючи цей аспект теології – сучасну христологію, К.Войтила стверджує, що в акті боговтілення здійснюється «особистісне злиття двох центрів в одну особистість» при збереженні їх різної (природної і надприродної) сутності. Бог виявляється в центрі буттів власне як людина. Завдяки цьому людина

виявляється в центрі видимого світу не тільки як мікрокосмос, але й як Людина-Бог (Wojtyła K. *Personlizm tomistyczny // Znak (Krakow)*. – 1966. – №16. – S.665).

Своєрідність вчення К.Войтили про боговтілення в тому, що в ньому спостерігається спроба подолати прірву, яка розділяє особистість людини і Особистість Божого Сина. У зв'язку з новими аспектами розуміння особистості К.Войтила оголошує недостатньою і однобічною традиційну містичну ідею відкуплення, згідно з якою відкуплення відбулося разом з фактом боговтілення. Підкреслюючи «персональний акт» відкуплення, Войтила-теолог відзначає особливо його свідомий і вільний характер. Зрештою, на відміну від інших теологів, він ніде не трактує Христа як «загальний принцип», а завжди як Особистість, яка ним наділяється такими синонімами, як «Центр людства і світу», «Ключ історії», «Мета», «Смисл» тощо (Wojtyła K. *U podstaw obnowy. Studium o realizacji Vaticanum II*. – Krakow, 1972. – S. 146).

Історія спасіння і особистість. Ще задовго до II Ватиканського собору Кароль Войтила зробив спробу пов'язати земну історію з догматами християнства, передусім з догматом боговтілення.

Теологічно-субнатуральну, відокремлену від історії розвитку світу і суспільства, а також людини в цьому світі, особистість Сина Божого Ісуса Христа К. Войтила, вже будучи Папою Римським Іваном Павлом II, характеризує за допомогою іншого понятійно-категоріального апарату. Прологу Євангеліє Івана: «Слово сталося тілом і перебувало між нами» як факту втілення Логоса-Слова надається космічне і водночас онтологічне значення.

«Втілення» Слова-Логоса-Ісуса Христа Іван Павло II ототожнює з процесом «відновлення космічного порядку створення»: «Завдяки Слову світ створінь став космосом», «упорядкованим космосом». Відтак, догматична сутність спокутної ролі Ісуса Христа як «відкупителя людських гріхів», успадкованих від Адама і Єви, і «Спасителя» людського роду якоюсь мірою заступається ідеєю «втілення Сина Божого в «людську історію». Як зазначає в Апостольському посланні «*Tertio millennio adveniente*» («Наближаючись до третього тисячоліття»), присвяченому 2000-літтю народження Ісуса Христа, Іван Павло II, «втілений Син Божий» «став одним серед нас». Він «людськими руками працював, людським розумом мислив, людською волею діяв, людським серцем кохав».

Як зазначав Іван Павло II у названому Посланні, саме в цьому міститься «істотний пункт, який відрізняє християнство від інших релігій, в яких від самого початку закладений пошук людиною Бога». «Втілене Слово», «Логос, що стався тілом», докорінно змінив установку пошуку спасіння, відкуплення від гріха і зла: від теоцентризму (людина-Бог) до антропоцентризму (Бог-людина). Сьогодні «Бог шукає людину» – саме в цьому антропологічному ключі Іван Павло II бачить можливість «відкриття Христа як сповнення прагнень усіх релігій світу».

Завдяки взаємозв'язку особистості людини і особистості Христа світ речей не тільки «даний» людині, але це обумовлює необхідність творчої діяльності особистості по освоєнню цілого світу. Творча діяльність як позиція християнина – властивість тільки особистості. В наслідок цього весь світ «заданий» людині для християнізації її персоналістської властивості – в особистості, через особистість і для особистості. В основі цієї концепції К.Войтили – процес антропологізації, тобто «олюднення» світу й історії (Wojtyła K. U podstaw odnowy. Studium o realizacji Vaticanum II.– S.24).

Очолити Римо-Католицьку Церкву, Кароль Войтила – Іван Павло II докладав немало зусиль для того, щоб сучасна теологія була не тільки вченням про Бога, а й теологічною антропологією, тобто вченням про людину. Саме антропологічна спрямованість є однією із особливостей всіх його соціальних енциклік.

Ніхто із попередників цього Понтифіка не надавав проблемі людини стільки місця в проповідях, не підкреслював у них з такою силою не тільки божественну, а й людську природу Христа, не розвивав христоцентризм в цілому. Це дозволило післясоборній Католицькій Церкві долати традиційне протиставлення земного і небесного, переносити центр теологічних пошуків з Бога на людину в дусі відомої Войтилівської тези: не людина шукає Бога, а Бог шукає людину.

Сьогодні цей процес розвитку католицизму намагаються призупинити і навіть повернути до передсоборного (II Ватиканський собор відбувся 1962-1965 рр.) стану. Чим це викликано? Що сьогодні турбує Учительну владу Римо-Католицької Церкви і особисто Бенедикта XVI?

Відповідь на ці питання знаходимо у судженнях префекта Конгрегації Божественного культу та дисципліни таїнств кардинала Антоніо Каньзореса Льовера, який повідомив про плани Папи Бенедикта XVI щодо «відродження літургійного життя у Католицькій Церкві і певні тенденції, що стосуються таїнства Євхаристії». По суті, йдеться про перегляд літургійних реформ II Ватиканського собору, які, як вважає нинішній Папа і префект названої конгрегації, «було проведено дуже швидко», оскільки «не було надано достатнього часу й умов для усвідомлення та засвоєння вчення Собору». Нинішні очільники Святого Престолу не сприймають тієї атмосфери, яка панувала на Соборі і після Собору, атмосфери, витвореної «духом аджорнаменто».

Вперше за весь післясоборний період, після понтифікатів Павла VI та Івана Павла II, нинішній Папа Бенедикт XVI так відкрито і несхибно виявив свій консервативний характер, негативно оцінюючи ухвали II Ватиканського Собору. Від його імені говорить префект Конгрегації культу і таїнств кардинал Антоніо Каньзорес Льовер: «Я добре пам'ятаю тодішній «настрій змін», що був

надзвичайно популярний: треба змінювати, творити щось нове. Те, що нам дісталось як спадок, як традиція тоді розглядалось як перешкода. Реформа була задумана як людська справа, – тобто багато хто вважав, що Церква – це творіння людських рук, забуваючи при цьому про Бога. Літургійне оновлення тоді розглядалось як дослідницька лабораторія, плід уяви і творчості» («Маємо відродити дух Літургії»// Католицький вісник. – 2011. – № 2. – С. 3).

Варто звернути увагу на 4 важливі проблеми, які використані, як аргумент, для негативної оцінки реформ II Ватиканського Собору та їх відміни:

1. Несприйнятності оцінки Собором консервативного спадку і традиції Католицької Церкви як перешкоди для її оновлення в душі аджорнаменто.
2. Звинувачення Собору в тому, що він вважав Церкву творінням людських рук.
3. Консервативне твердження, що проводячи реформи, Собор забув про Бога.
4. Зневажливе оцінювання соборного літургійного оновлення як плоду уяви і творчості, щось на кшталт дослідницької лабораторії.

По суті, ці інвективи спрямовані як на підрив авторитету II Ватиканського Собору, так і компрометації тих Понтифіків, які впроваджували в церковне життя реформи Собору, передусім Івана Павла II, беатифікація якого приверне до його особистості мислителя і гуманіста ще більше уваги не лише католиків, а й безлічі людей доброї волі – віруючих і невіруючих. І тут доречно повернутися до тих рефлексій Кароля Войтили і Папи Івана Павла II, які стосувалися філософії людини, що викладені у першій частині цієї статті, щоб порівняти їх з нинішньою ватиканською оцінкою II Ватиканського Собору: «У роки після II Ватиканського собору стали можливими й певні негативні явища: не секрет, що літургія «була зранена» довільними деформаціями, спровокованими секуляризацією, що та, на жаль, є і всередині самої Церкви. Як наслідок, багато відправ зосереджуються не на Бозі, але радше на людині, на її потребах, на її творчій діяльності, в такий спосіб відводячи людині головну роль у зібранні вірних» [Там само].

Відтак, реформи II Ватиканського Собору і післясоборний період у вимірах аджорнаменто нинішніми очільниками Святого Престолу подаються як «спровоковані секуляризацією», яка «є і в середині самої Церкви», оскільки церковні відправи почали зосереджуватися не на Богові, а радше на людині» (це консервативна стріла в бік теології людини Івана Павла II). «Втрата відчуття сакрального сенсу Бога як одна з найсерйозніших втрат» післясоборного періоду, під час якого високо була піднята «гідність людини», – основний аргумент звинувачень II Ватиканського собору і запроваджених ним реформ, передусім літургійної реформи. По суті, літургійну реформу II Ватиканського собору, яка стосувалася запровадження національних мов в літургійну практику, вже відмінено Бенедиктом XVI відновленням латинських літургій і мес. Після цього було знято екскомуніку (відлучення від Церкви) консервативної групи єпископів-лефевристів. Адже саме Лефевр був тим католицьким єпископом, учасником II

Ватиканського Собору, який категорично виступив проти літургійної реформи і за це був під час понтифікату Івана Павла II відлучений від Церкви.

Післясоборне реформування церковного життя, спрощення культових практик, відмова від тих елементів культу, які віджили свій вік, акцентація на філософії і теології людини, на самовизначенні особистості, актуалізації людської особистості, що було характерне для теологічного персоналізму Кароля Войтили і пізнішого Папи Івана Павла II, нині цілком відкидаються і замінюються папськими літургіями, які, як зазначає нинішній префект Конгрегації культу та дисципліни Таїнств, «протягом століть були зразками для католицьких літургістів усього світу».

Бенедикт XVI поставив перед Католицькою Церквою завдання – «відродити почуття сакрального, Таємниці, коли Бог є центром всього», що було втрачено у післясоборному католицизмі, коли Іван Павло II докорінно змінив установку пошуку спасіння від теоцентризму до антропоцентризму, коли «не людина шукає Бога», а «Бог шукає людину»,

Зміст і форма нинішнього «відродження духу Літургії», «відродження відчуття сакрального» і «таємниці Бога» зводиться фактично до запровадження жорсткої культової практики папських літургій: хрест у центрі вітваря, причастя на колінах, григоріанський хорал, час для мовчання, більша увага для медитації, гармонійність сакрального мистецтва, євхаристійна адорація, під час якої відбувається реальна присутність Господа і поклоніння Йому.

З цією метою ставиться вимога «адекватного та різнобічного вишколу й виховання», «пильність і вірність в обрядах», «справжнє навчання у цій сфері». Щоб дати дієвий імпульс цьому рухові, у Католицькій Церкві започатковується підготовка священиків, семінаристів, ченців і мирян, які повинні підтримати розуміння справжнього сенсу богослужінь. Очільники Ватикану сподіваються в такий спосіб досягти бажаних змін: повернути Церкву від антропоцентризму до теоцентризму, «від деформацій, спровокованих секуляризацією Церкви», до відчуття нею сакрального сенсу.

Відтак, стає очевидним факт: нинішні очільники Святого Престолу і держави-міста Ватикан, приступаючи до беатифікації Слуги Божого Івана Павла II, намагаються анонімно применшити (а фактично – зганьбити) його місце і роль в Католицькій Церкві й у сучасному світі, його незаперечну значимість як великого мислителя і реформатора, промотора аджорнаменто на II Ватиканському Соборі, великого гуманіста і людинолюбця. Сучасні ватиканські інновації культу і таїнств націлені на перегляд його філософії людини як особистості, яка вже посіла міцне і непорушне місце не лише у свідомості католиків, а й усіх людей доброї волі – віруючих різних конфесій, в тому числі й нехристиянських, а також невіруючих.

